

ЦЕРКВА ЯК ДОМІНАНТА СІЛЬСЬКОГО КРАЄВИДУ ВІЗУАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНЦІВ

Для традиційного українського села характерне те, що в ньому все органічно, і архітектурне середовище не суперечить природному, а доповнює його розмірами будівель і споруд, матеріалом, кольором. Домінантою і окрасою сільського краєвиду є церква.

Українські храми відзначаються органічним поєднанням форм, тонким зв'язком із довкіллям, протягом століть без них не можна було уявити села в Україні.

Дослідженням української народної архітектури, зокрема церковної архітектури, місця храму в архітектурно-планувальній композиції українського села займалася низка вчених, зокрема: Ю. Асеев, П. Білецький, В. Вечерський, О. Крушинська, Л. Прибега, І. Могитич, Я. Тарас, Г. Шевцова, А. Данилюк та інші. У наш час інтерес до цієї теми обумовлюється відродженням сакральної архітектури, пошуками нових об'ємно-просторових вирішень у церковному будівництві на основі традицій та визначенням місця храму у сучасному візуальному силуеті українського села.

Архітектурно-ландшафтна організація українського села — це, насамперед, форма і зміст його зв'язку з природною першоосновою — територіальних, функціональних і композиційних, де церква займала домінуюче, гідне свого призначення місце.

Повернути традиційний візуальний силует українського села з домінуючою церквою сільського краєвиду — не менш важливо для самоствердження української нації, ніж відновлення її культурно-мистецької пам'яті.

Розташування храму ніколи не було випадковим, для нього завжди використовували домінуючі мальовничі місця ландшафту. Так, улюбленим місцем молитви Ісуса Христа були гори Оливна або Табор, апостоли обирали місцем своєї молитви береги річок чи моря.

Серцем українського села в усі часи була церква, яка будувалася в центрі, часто на найвищому місці, особливо у гірській місцевості. Сільська громада надавала храму особливого значення. Храм як духовний центр був головною спорудою, яка служила орієнтиром в просторовому середовищі сільського поселення. Біля храму був цвинтар, який щоразу нагадував вірянам про швидкоплинність життя. Хоч поселення регулювалися природно-ландшафтними факторами, село мало чітко визначені зони: сакральна зона — храм, цвинтар; зона громадська — школа, будинок просвіти, шинок; зона житлової забудови.

Навіть не вдаючись до глибоких канонічних знань, наші пращури для побудови храмів вибирали місця з гарними краєвидами, де сама природа говорила про досконалість творіння Господнього, породжувала відчуття спокою і гармонії. Про збереження гармонії храму з навколишнім середовищем Ярослав Кравченко пише: «Було неправильно розглядати культову споруду окремо, відірвано від природного оточення, бо саме воно, вмів користане рукою майстра (огорожа з місцевого матеріалу — камінь, дошки, ліски, вхідні брами, дзвіниці, могутні розлогі дерева навколо будівлі) створює комплекс, який надає карпатським церквам неповторної мальовничості. Для кращого огляду споруди майстер-будівничий звертав особливу увагу на її силует і висотну композицію, які б контрастували з простором, виділяли б архітектурний об'єкт з навколишнього середовища. Органічне поєднання культової будівлі з природою можна бачити перш за все в конфігурації самої споруди, в переході від важких частин до більш легких форм завершення з гонтовим покриттям, в опасанні, яке оточує церкву і створює плавний перехід від замкнутого простору до зовнішнього середовища» [3, с. 468–469].

Храми будували і на особливих, знакових місцях, про які пише Олесь Гончар у романі «Собор»: «Виник, мов із легенди. Після зруйнування Січі, в потьомкінські часи, повержені запорожці заснували монастир у цих місцях, у плавнях, що належали раніше одній із окраїнних запорозьких паланок. Отам у плавнях постригались у ченці, брали до рук, замість шабел, книги Святого письма. Перевдягались, як оточенці, в буденну сіру одягу гречкосів. Чорною жалобою ряс прикривали буйно-червоні шаровари лицарів Запорозжя. І вирішено було тоді на їхній сумовитій раді: збудуємо собор. Воздвигнемо, щоб піднісся в небо над цими плавнями, що рибою кишать, над степами, де наші коні випасались, і буде незломлений наш дух жити у святій цій споруді, наша воля сяятиме в небі блиском недосяжних бань. Шаблю вибито з рук, але з серця не вибито дух волі й жадання краси! Наша непогора в цім витворі стане серед степів навіки, окрасою Великого Лугу вгору сягне» [1, с. 468].

Композиційна єдність ансамблю храму довершується спорудами сакрально-допоміжного призначення, які в органічній цілості підпорядковуються основній домінуючій — церкві. На території храму обов'язковими є дзві-

ниця, фігура або хрест, місце для освячення води. Цвинтар, який був також обов'язковим елементом церковного ансамблю, символізував духовну єдність померлих і живих. Композиційну досконалість української садиби, якої досягли народні майстри, було перенесено і на церковне подвір'я, а естетичне чуття українців дозволило створити низку довершених дерев'яних композицій, які свідчили про церкву як духовну оселю.

Описуючи гармонійну досконалість української церкви, Володимир Січинський писав: «Закінчена цілість і гармонійна стильна сполука окремих архітектурних форм поширювалася не тільки на цілу будову стародавньої української церкви, але переносилася на всі сусідні будови і ціле оточення — дзвіницю, капличку, вхід, браму, фіртку, огорожу» [5, с. 48].

Церква як просторове утворення містобудівельного характеру візуально невід'ємна від природного середовища сільського поселення, в якому споруджується. Розглядаючи село здалеку, людина зіставляє його з довіллям, сприймаючи об'ємно-просторове вирішення церкви у навколишньому пейзажі, найсуттєвіші особливості якого не втрачаються, а, взаємодіючи з новою просторовою структурою, створюють гармонію. Розташування церкви може підпорядковуватись композиційним осям вуличної мережі, при цьому навколишній пейзаж доповнює сприйняття церкви як основної домінанти сільського краєвиду.

Таким чином на Україні визріла своя унікальна система планування села з храмом-домінантою, де церква візуально поєднувала усі частини населеного пункту, була центром і основним композиційним елементом забудови та природно-ландшафтного оточення. Духовне призначення храму, домінування його в просторі села підсилює естетичні архітектурно-планувальні особливості сільського поселення. «В кожному населеному пункті, особливо в селах, має бути своя композиційна логіка, орієнтиром і домінантою має правити церква, а не водонапірна чи силосна вежі, як в радянські часи» [4, с. 59–60].

Порушення унікальних традицій планування українського села у радянські часи призвели до порушення уславленої композиційної структури. Зміщення акцентів з духовного на матеріальне повинні були призвести до зміни ціннісних орієнтирів.

За радянськими нормами у центрі села будували клуб. Храми зносили, закривали фасадами інших будівель. При плануванні нових сіл у центрі розміщувався громадський центр, який часто вмщував магазини, розважальні заклади, спортивні зали тощо. Цвинтарі за новими санітарно-гігієнічними нормами винесли за межі населених пунктів.

Експерименти радянської доби виявилися не тільки безрезультатними, але й підтвердили міцність генетичної пам'яті народу. За роки незалежності в Україні відбувається стрімке будівництво храмів, які якісно впливають на зміну структурно-планувальної організації сільських поселень: поряд з уже сформованими сільськими центрами почали утворюватись нові підцентри з домінантою-храмом, громадські центри зазнають реконструкції, а де це неможливо — перенесення. Так, наприклад, у селі Вузлове Радехівського району Львівської області (експериментально-показове село за класифікацією радянського періоду) основною домінантою села та громадського центру була водонапірна вежа, яка одночасно служила оглядовим майданчиком довкілля. Громадський центр складався з будівель управління, побуту, розважальних закладів. Храм, який був збудований за часів незалежності, організував навколо себе новий підцентр духовного спрямування та змінив візуальний краєвид села з домінуванням в ньому.

Сучасне національно-культурне відродження в Україні дало поштовх процесу переосмислення суспільної ролі релігії і церкви. Церква повертає свої позиції у суспільному житті — як об'єднавчої сили спільноти українців, так і в архітектурно-просторовому середовищі — як найважливішого структурного елементу архітектурної композиції населених пунктів.

Одне з важливих завдань, яке необхідно вирішити під час архітектурно-планувальної реконструкції сучасного села, зміни загальносільського об'ємно-просторового середовища шляхом внесення в його простір нового об'єкта — храму — повернення сільському краєвиду традиційного візуального силуету з домінантою церкви. При цьому варто враховувати особливості розташування церкви у сільській місцевості, де природний ландшафт домінує над переважно одноповерховою садибною забудовою. Природний ландшафт визначає місце розташування церкви як єдиного і найважливішого елемента в архітектурно-планувальному та об'ємно-композиційному вирішенні візуального силуету села.

1. Гончар О. Циклон. Тронка. Собор: Романи. — К., 1990.

2. Лоїк Г., Степанюк А. Основи проектування українських церков. — К., 2000.

3. Кравченко Я. Творчі методи народних майстрів-будівничих в дерев'яній церковній архітектурі Гуцульщини // Історія Гуцульщини / Гол. ред. М. Домашевський. — Львів, 1999. — Т. 4.

4. Розпланування та забудова території сільських населених пунктів і фермерських господарств: Навч. посіб. / Г. К. Лоїк, І. Г. Тарасюк, А. В. Степанюк, М. В. Смолярчук. — К., 2009.

5. Січинський В. Дерев'яні церкви і дзвіниці Галицької України 16–19 ст. // Збірки Національного музею у Львові. — Львів, 1925.

Анотація. Традиційне українське село характерне тим, що в нім все органічно, і архітектурне середовище не суперечить природньому, а доповнює її розмірами своїх будівель і споруд, матеріалом, кольором. При цьому церква є окрасою цієї гармонії, домінуючи в сільському пейзажі.

Ключові слова: церква, домінанта, візуальний силует, центр села, візуальна спадщина, гармонійне середовище.

Аннотация. Традиционное украинское село характерно тем, что в нем все органично, и архитектурная среда не противоречит естественной, а дополняет её размерами своих зданий и сооружений, материалом, цветом. При этом церковь является украшением этой гармонии, доминируя в сельском пейзаже.

Ключевые слова: церковь, доминанта, визуальный силуэт, центр села, визуальное наследие, гармоничная среда.

Summary. Traditional village is characterized by the peculiar environment, closely integrated with natural surrounding and impregnated by buildings and structures of certain dimensions, construction materials and colours with a church dominating the rural landscape.

Keywords: church, leitmotiv, visual silhouette, centre of a village, visual heritage, harmonious environment.